

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„JANKA EGYSZER NÁLAM FELEJTETTE AZ ESERNYŐJÉT”

4. RÉSZ

A bizonytalan egzisztenciát nyújtó színtársulatokon kívül – Bárdosék említett körútjától függetlenül – Harmos Ilona vidéken is igyekezett föllépéseket vállalni. 1953-as önéletrajzában így emlékezik vissza erre az időszakra: „Nyaranta hevenyészett[em], kis társulatokkal a magyar falvakat jártam.”²⁷⁷ Levelezése, valamint férjéről írt életrajza alapján tudjuk, hogy játszott Aradon, Keszthelyen, Pécsen, Székesfehérváron, Szegeden, Temesváron, Zalaegerszegen, Zomborban, sőt még Kosztolányi szülővárosában, Szabadkán is. Ekkor már tartott kettejük szerelmi viszonya, és az egyes föllépések helyszínéről a színész nő mindig küldött levelezőlapot. Nem egy esetben Kosztolányi is meglátogatta, mint például első balatonfüredi szereplésekor. A vidéki föllépési sorozat első nyarán – 1911-ben – Harmos édesanyja is elkísérte, aki a szerelmi viszonyról mit sem tudott. „Dide meglátogat és én az ablakon ugrok ki hozzá, éjjel, suttyomban. Balatonfüredről Keszthelyre megy a társulat. Desiré utánam jön. Keszthelyről néhány napra Budapestre utazom. Az állomásnál vár. Amikor leszálok, az egyik cipőm sarka a sínek közé szorul, leszakad. Cipősboltba visz, cipőt vásárol nekem. Az az érzésem, hogy ezzel a cipővel jegyzett el, úgy, mint gyűrűvel szokás” – olvasható a visszaemlékezés.²⁷⁸ Nem sokkal később azonban Schneller Matildot is beavatja: elárulja neki Kosztolányival való kapcsolatát. Az anya nem ad nagy jövőt a liaison-nak, és inkább lebeszelné lányát a komolyabb érzelmekről. Ha a Kosztolányi-életrajzban megadott kronológiát követjük, akkor Zalaegerszeg volt a következő állomás vidéki színészi pályáján. Májusban (?) Kosztolányi még szenvedélyes hangon ír Harmosnak, várva levelét, illetve őt magát is: „Te nem írsz. Pedig rajtad a sor. [...] mér vagy büszke? Becsületesem, nem áll jól neked ez. Nézz a tükörbe, s belátod, hogy II. Vilmos szerepét nem tudod játszani. Drága Ilon. Az ágy (óriási, sárga állat) kolosszális méretekkkel a hálószobámban terpeszkedik, éhesen. Árva érzéssel nézem. Alig várom, hogy jöjj és lásd és értelmet adj neki. Igazán – tragikusan – szenvedem a szalmaözvegyiség perceit. [...] De leugrok téged meglátogatni, lehetőleg *vasárnap*, írd meg, hol leszel ekkor.”²⁷⁹ Később azonban zavar támad a kapcsolatban, több ízben is. „Kedves Desiré – A levele meglehetősen sértő – – Én nem szoktam záros határidőre szeretni – Igazán kérem, hogy jobban respektálja az érzéseimet – Elhiheti, hogy egyéb kellemetlen dolgoktól függetlenül szeretem. Ami pedig azt illeti én igazán nem hívom magát édesem. [...] gondolja meg mielőtt eljön. Meggondolandó!” – írja Harmos az elhidegülésre válaszként, 1911 nyarán.²⁸⁰ Egy hónappal később újra

közelednek egymás felé, melyről mindkettejük levele tanúskodik. „Eddig nem voltunk jóban, rosszban egyenlők. Most azok lettünk. [...] Babám szeretlek. Huj-huj, nem félek tőled. Belédrohanok. Csak addig maradj hozzám hű, míg le nem utazom. Ha ily szívvel és ily lázvert erekkel egyszer megölellek, *megtanítalak* örökre arra, amit akarok, *s nem félek többé*. [...] (Keress egy kis szobát...) Írd meg, egyedül vagy-e? Veled van az anyád? Igen?” – írja Kosztolányi.²⁸¹ Nem csoda, hogy ezt követően már pajkosabb hangon szólal meg Harmos Ilona is, ezúttal Hévízről jelentkezvén: „Te-te nézd itt küldöm magamat neked – tégy velem amit akarsz – te csúf te miket írsz itt nekem hogy megcsókoltál amennyiszert akartam? Nem igaz nem csókoltál meg annyiszor. [...] Ugy elébed hullottam, mint egy kábult légy. Tudod te azt jól! [...] Hidd el nem akarok én tőled semmit még érzésben sem amit te magadtól nem nyújtasz.”²⁸² A „titkos kis szobák” intézésének ügye külön izgalmat csempész szerelmi életükbe, mint az Harmos egyik keltezés nélküli leveléből is kiderül: „Jöjj édes szombat éjjel én várni foglak a vonatnál. Címem: Iskola u. 1. de nekünk lesz titkos kis szobánk ha jössz, kapu alatt külön kulccsal senki se fog látni. Komoly udvarló unalmas.”²⁸³ Kosztolányi időközben tisztába jön Harmos múltjával, s – mint azt már jeleztük – leveleiben erről is tájékoztatja. Játzsma alakul ki köztük, melyet főként Kosztolányi irányít. A játzsmán kívül azonban akad egy erotikába hajló, elhíresült játékuk is, melyet házaseveikben is előszeretettel játszottak. A Kisilonka nevű játék lényegében szerepjáték volt, ahol Harmos mindig alárendelt szerepbe került (például kislányként), Kosztolányi pedig olyan „tekintélyszemélyt” alakított, mint például az apa vagy egy „bácsi”. Maga Harmos Ilona eként foglalja össze a játék lényegét: „[Kosztolányi] Reggelente az ágyban, mindig nagyon vidám volt, [...] Kedvenc játékát, a *kisilonka* játékot játszotta velem. [...] Ezt a játékot többnyire ketten játszottuk, ő meg én, de barátaink előtt szívesen megismételtük. Én voltam a kisilonka, a különböző korú kislány, két hónapostól hatévesig [...]. Dide felnőtten játszott, egy apát vagy egy bácsit, vagy néha önmagát, Kosztolányi Dezsőt, de olykor ő maga is, mint a kisilonkához hasonló korú kislány szerepelt a játékban, Dezsőcske néven.

– No, kisilonka, mit szólna ahhoz, hogy (például) Tokióban, hatvan kis iskoláslány bennégett egy moziban, egy vasúti kocsit pedig kiránduló gyermekekkel a folyóba zuhant és a gyermekek mind, mind odavesztek. Nos, mit szólna hozzá, kisilonka?

Kisilonka pedig, az érzelmes, képzelődő, ideges, hiszékeny kislány befogadja és kivetíti a rémes esetnek minden fonák borzalmát. [...]

Vagy így kezdte Dide:

– Tudod-e, kisilonka, hogy te ma semmit sem kapsz enni. Semmit, csak egy csésze üres teát.

[...] Ilyenféle céltalan, futurista játék volt a kisilonka. Ő kiélhette benne démoni rémítgető képzeletét, játékosságát, minden további következmény nélkül (én pedig kielégültem a színészi játékban).²⁸⁴ Nem nehéz ráismerni egyfajta szadamozochista képletre, másfelől a kislány-motívum ismétlődésére. Kis Mariska és maga a Feckelány lehetnek a Harmos által alakított női archetípus előzményei. Más irodalomtörténészek hasonló következtetésre jutottak a játék erotikus vetületét illetően: „Jellemző, hogy a *vágy* és az *erőszak* összekapcsolása [...] Harmos

Ilona és Kosztolányi viszonyában is ismételten fölbukkan: az úgynevezett Kis Ilonka játék, bár »játékként«, imitált formában, de ugyanerre az összekapcsoltságra épül.²⁸⁵

1911 őszén azonban újra eltávolodnak egymástól. Kosztolányi Párizsba utazik, Harmos Ilona ismét Keszthelyen és Zalaegerszegen játszik. „Dide nem válaszol a levelemre, majd hűvösen-ridegen elhesseget magától” – olvasható Harmos emlékezése.²⁸⁶ Kosztolányi még a francia fővárosba indulása előtt közömbös hangon ír kapcsolatáról barátjának, Halasi Andornak: „A balatoni vidéken csatangoltam egy nővel, sűrű egyedül. Most indulok Párisba [?], két hétre, megint idegen emberek közé.”²⁸⁷ Soraiból kitetszik, hogy ekkor még nem gondolja hosszabb távú viszonyának a Harmos Ilonával való szerelmi kalandozást. Hazatértét követően csúnyán elutasító levelekkel reagál a nő közeledésére. Ezekből a dokumentumokból sajnos csak részleteket ismerünk, és azokat is csak a későbbi feleség közlésén keresztül. Ám már ez a néhány sor is jelzi, durvább elutasítással találhatta szembe magát a fiatal színésznő: „Két szegény idegbeteg ember ne csináljon egymásnak felesleges rémüldözéseket [...] Az emléke mindig eleven marad. De életre galvanizálni már nem tudjuk, sem Maga, sem én...”²⁸⁸ Kosztolányi ekkor – november hónapban – kap meghívást a Lloyd Társaság szabadkai estélyére is, és ekkor próbálja újra fölvenni a kapcsolatot régi szerelmével, Lányi Heddával. Föltehetően a lány elutasítása is közrejátszott abban, hogy Harmossal megint összejönnek. A színésznő ugyanis kétségbeesésében az összeomlás szélére került, és fölkereste az unokatestvér Csáth Gézát, aki már praktizáló orvos volt az idegklinikán. Harmos Csák Ica néven mutatkozott be, és került közelebb hozzá. A történettel kapcsolatban egyedül az ő verzióját ismerjük, így nem tudjuk pontosan, vajon Csáth hozta-e össze újra a párt, vagy Kosztolányi féltékenysége jutott odáig – Hedda elutasításán túl –, hogy mégis Harmos Ilona mellett kössön ki: „Hamarosan bevallom igazi nevemet és betegségem kiváltó okát. Ő igyekszik összebékíteni bennünket, de legtöbbet talán az használ, hogy Dide egyszer meglát daliás unokaöccsével az utcán sétálni. Óriási erő hajtja most újra felém: a féltékenység. Hamarosan összebékülünk egymással s ezt Csáth Gézának köszönöm. A kedves fiatal orvos is örül, hogy segítségemre lehetett.”²⁸⁹ E ponton visszautalnánk a Lányi Hedda-esetre, amikor Csáthnak kifejezetten ellenszenves volt – ahogy azt naplójában is leírta –, hogy a fiatal diáklány megpróbált „kikezdeni” vele, miközben Kosztolányi udvarolt neki. Ezúttal sem vállalhatta a hódító szerepét, aki úgy flörtöl Harmossal, hogy tudja: unokatestvére szeretőjéről van szó. Mindenesetre mikor a színésznő az Új Színpaddal Szabadkára megy, a Kosztolányi-család már tudhat a létezéséről. Ekkor írt levele alapján ugyan még csak sejtik a szülők, hogy ki lehet ő,²⁹⁰ ám életrajzi könyvében már a hűg egészen egyértelmű gesztusáról számol be: „Kosztolányi Mariska rózsacsokrot küld nevemre a színházhoz. Másnap belopakodok a gimnázium udvarára, körüljáróm a házat, de látogatóba nem megyek. Nem illenek. Mi címen? Én is küldök egy csokor virágot Kosztolányi Mariskának.”²⁹¹

Ám nemcsak a szerelem alakulásáról, hanem a színházi élet mindennapos megpróbáltatásairól, valamint a pályatársak közti versenyhelyzetről is olvashatunk Harmos ez idő tájt írt leveleiben. 1911 májusában például a következőket írja Zalaegerszegről: „Téglás [Kosztolányiék barátja] írt nekem ellenállhatatlanul bájos levelet, amelyben ismételten direktorom gyilkosául szólít fel – Márkus Emma és a

többi színésznek fejére repülőgép esik s én diadalmasan vonulok be Pestre. Oh életem rettenetes állapotok ezek itt.”²⁹² Szintén a vidéki színházi élet „gyötrelmeiről” panaszkodik egy helyszín és dátum megadása nélküli levelében. Soraiból arra gyanakodhatunk, hogy a korábban felsorolt színházakat akár önszántából is otthagyhatta: „Én nem bánom én leszerződöm a Magyarhoz ötven forintért vagy negyven forintért Kérd meg szépen Márkust vagy Beöthyt hogy én kérem, Ez nem nekem való hely. Úgy vagyok itt köztük mintha állatok közé kerültem volna. [...] Leszerződöm Bárdoshoz, vagy Feld Irénhez még a Kis-színházhoz is csak ezeknél nem maradok. [...] Játsszom szobalányt vagy öregasszonyt de itt nem maradok [...] Érdeklődj kicsim rögtön. Esetleg a Vignél hisz olyan tehetséges vagyok.”²⁹³ Azt, hogy mely társulatok tagjaként lépett föl – a levelezésen és a Kosztolányi-életrajzon túl – a *Színházi Hét* lapszámai alapján is rekonstruálhatjuk. 1910 decemberében például Hódmezővásárhelyen és Szolnokon szerepel, Könyves Jenő staggione-társulatában, és Christensen vígjátékát, a *Dollyt*, valamint Molnár Ferenc *A testőrét* adták elő.²⁹⁴ 1911 elején Makón lépnek föl, ahol a *Balga szűz* című darabot tűzik műsorukra, Harmossal Armaurné szerepében.²⁹⁵ A következő évadban otthagya a staggionét, és Szalkai Lajos székesfehérvári társulatában játszik²⁹⁶ – ahova férjéről írt életrajza alapján először is leszerződött, méghozzá állítása szerint épp a szerelmi szenvedések elől menekülve²⁹⁷ –, ahol a *Halbatatlan lump* című darabot mutatják be. A híradás szerint még „igazgatósági tagként” is alkalmazzák.²⁹⁸

Föltehetően Harnos Ilona színésznői működésével – és egyúttal korán megmutatkozó írói ambícióival – függ össze, hogy nem sokkal színpadra lépését követően drámafordításokkal is jelentkezett. Ő maga a következőket írja egyik gépiratban maradt visszaemlékezésében: „Már a Szinművészeti Akadémián fordítottam és átdolgoztam néhány szindarabot iskolai vizsgák céljára.”²⁹⁹ 1911-ben az *Athenaeum* Kiadónál, a *Modern Könyvtár* sorozatban napvilágot látott Strindberg *Pajtások* című művének és Schnitzler *Eleven órák* című darabjának Harnos Ilona által magyarra ültetett változata.³⁰⁰ Mint arra már utaltam, Kosztolányi Dezső valószínűleg olvashatta e drámafordításokat, hiszen ekkor már ismerték egymást. Kosztolányi-életrajzában Harnos említést tesz arról, hogy későbbi férje segített neki pár fordításban, ám csak novellákról szól, nem pedig drámákról: „Egy kiadóvállalatnak fordítok novellákat. Ebben ő segít nekem. Átnézi fordításomat, kijavítja, ő választja számomra a *Görög* Ilona nevet is, azt mondja, olyan szép, gömbölyű név, illik hozzám. Igazi nevemet, a *Harnos* nevet nem szereti.”³⁰¹

Ezenkívül tudjuk, hogy Kosztolányi mind Strindberg, mind Schnitzler műveinek előadásait figyelemmel kísérte, valamint olvasmányai között is szerepeltek a színpadi szerzők írásai. 1921-ben megjelent műfordításkötetében, a *Modern költőkben*³⁰² Strindberg rövid életrajzánál megadja „ajánlott irodalomként” a Bálint Lajos fordította *Júlia kisasszonyt*, mely ugyanabban a sorozatban szerepelt, mint felesége munkája.³⁰³ Házassága előtti éveiben – 1907 és 1912 között – pedig öt Strindberg-darabról, valamint négy Schnitzler-előadásról közölt kritikát, melyek közül a *Júlia kisasszony* és a *Hattyúvér* előadásokról tudósító szövegekről már korábban szót ejtettünk.³⁰⁴ 1908 áprilisában már portrét is írt a svéd drámaíróról, melyet a húszas években további kettő követett.³⁰⁵ Mindezekon túl 1913-ban lefordította egy versét is, *Csöndes idill szombat estén* címmel.³⁰⁶ Strindbergnek a Harnos Ilona által

(is) fordított *Pajtások* című vígjátékáról szintén cikkezett Kosztolányi, ám csak a húszas években.³⁰⁷ A darabot bemutatta a Feld Irén-féle színtársulat is, azonban nem Harmos, hanem Balassa József fordításában.³⁰⁸ Ellenben tudunk Harmos Ilonának olyan fordításáról is, melynek ugyan kötetbeli megjelenéséről nem beszélhetünk – ez idáig nem akadtunk nyomára –, ám színházi előadásáról van adatunk: Schnitzler *Irodalom* (Literatur) című egyfelvonásosáról korábban már szót ejtettem.³⁰⁹

Harmos Ilona azonban nemcsak fordításokkal jelentkezett házassága előtti éveiben, hanem egy kisregénnyel is. A *Mme Chaglon üzletei. Egy divatszalon rejtelmek* című munka 1909-ben látott napvilágot, a *Kereskedelmi Reklámvállalat* kiadásában. Harmos műve erotikus ponyva – a kiadó más, hasonlóan pikáns témájú könyvekkel egy sorozatban³¹⁰ adta ki –, melyet saját nevén („Harmos Ilonka”) jelentetett meg. Kádár Judit szerint utóbbi tény utal arra, hogy a színész-író „tudatosan vállalta a normaszegő szerepét”.³¹¹ Kádár egyébként a regényt paródiának tartja, és Choderlos de Laclos *Veszedelemes viszonyok* című művével rokonítja. A szöveget olvasva azonban számos más hagyománynak is folytatója lehet. Paródiajellegét vitatom, azonban mindenképpen tudatosan ponyvának szánt írásról beszélhetünk. A szecessziós dekadens divathoz, valamint a francia erotikus irodalomhoz (Diderot, Sade márki) ugyanúgy közel áll, mint az olasz irodalmi örökséghez: Boccaccio vagy épp Aretino szövegeihez. A férfi főszereplő (Cseley gróf) pedig Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* (The Picture of Dorian Gray) című regényének világát idézi – melyet nem sokkal később éppen Kosztolányi fog újrafordítani³¹² –, az abban szereplő romlott dandy figurájára emlékeztet.

A történet főhőse Emma, egy kétes múltú (még) fiatal nő, aki Cseley gróf pénzéből nyit ruhaszalont. E ponton érdemes visszautalnunk arra, hogy Harmos színésznői karrierje előtt éppen egy ilyen üzletben dolgozott, a Kossuth Lajos utcában, tehát a szöveg önéletrajzi utalásokat is tartalmaz. A regénybeli üzlet azonban csak „fedővállalkozás”: valójában lánykereskedelemmel, illetve gazdag kliensek szexuális igényeinek kiszolgálásával foglalkoznak. Emma nemcsak szerelmének, a grófnak közvetít ki hölgyeket – mint például Klein Ede ügyvéd feleségét –, hanem a kövér báró Wipplernek is kezére játszik (és ezáltal prostituál) egy gyereklányt – akit Vilmácskának hívnak, éppen úgy, ahogy Harmos egyik kishúgát neveztek –,³¹³ valamint kiszolgálja az öreg Grellert azon perverz vágyát, hogy apácák bájaiban gyönyörködjön. Ám nem pusztán férfiak jelentkeznek „kívánságlistákkal”, hanem vérmesebb asszonyságok is, úgymint a gazdag Grellert unatkozó felesége, aki Kessler Ottóra, a fiatal huszárfőhadnagyra vetett szemet. Grellerné a korban divatos femme fatale megtestesítője, valamint az emancipált nő karikírozott prototípusa is egyúttal, aki a következőképpen jellemzi önmagát: „Én másfajta asszony vagyok, mint a többiek, egyáltalán nem vagyok nőies és ezer olyan dolog van, amiről férfias nézeteim vannak s amik mindig összeütközésbe sodortak Dr. Kleinével. [...] És különös, hogy a férfiakat megdöbbeníti az én nyíltságom és őszinteségem, annyira, hogy megijednek tőlem és rossz néven veszik érzéseimet, melyek lehetnek szeszélyesek és felületesebbek, de igazak és az én legtermészetesebb érzéseim.”³¹⁴ Harmos tehát duplán sért normát: nő léteire erotikus regényt ír, valamint abban nemcsak a férfiak, de a nők szexuális vágyairól is szól. Ezenkívül a szegénysorsú nők kiszolgáltatottságával is szembesít, amikor Emma rábeszélni akar-

ván a kis Vilmát a prostituáltakra, kifejti: egy nő, ha alsóbb osztályba született és előbbre kíván jutni, szükségképpen el kell veszítse becsületét. A könyv tehát társadalomkritikaként is olvasható.

A korszak Harmoshoz hasonlóan merész írója Erdős Renée volt, akinek ezekben az években inkább még versei, illetve novellái látnak napvilágot, és csak később írja meg nagy vihart kavarázó regényeit, mint a *Santerra bíborost* és *A nagy sikolyt*. Harmos és Erdős bátorságát mutatja az is, hogy a 20. század elején meglehetősen erős támadásoknak voltak kitéve az erotikus témák megírását föl vállaló nők. Erdősről például Hoványi Béla, a konzervatív kritika egyik akkori képviselője nemcsak erkölcsileg mond ítéletet, hanem antiszemita kijelentéseket is megfogalmaz személyével kapcsolatban. Katolicizmusát álságosnak tartva, a következő gondolatokat osztja meg olvasóival: „a megtérésnek és a vallásosságnak még csak képzeletben sem tud más alapot adni az érzékiségnél. [...] Egész munkássága ezután is a kereszténységgel kendőzött zsidó lélek romboló hatású megnyilatkozása.”³¹⁵ A korszak társadalmi normája szerint ugyanis a(z úri)nőnek szemérmesnek illlett lennie, míg a „modern szecessziósokat” érzéki hisztérikáknak bélyegezték.

Fölmerülhet a kérdés: vajon mi indította Harmos Ilonát erre az úttörő vállalkozásra? Erdős pár évvel korábban volt Bródy Sándor szeretője, kinek művein Zola naturalizmusának hatását vélte fölfedezni mind kora, mind későbbi közönsége. Harmos pedig Bródy fiának, Andrásnak volt ebben az időszakban a szeretője, illetve főbb olvasmányélményeként Zola és Tolsztoj munkáit említi. A korban népszerű *Nana* című műnek – a *Mme Chaglon üzletei*hez hasonlóan – szintén egy föl emelkedett kurtizán a főhőse, és Harmos önéletrajzi memoárjából tudjuk, hogy ismerte a könyvet.³¹⁶ Harmos érintkezhetett Bródyék társaságával, de legalábbis ismerte munkáikat – említettük, hogy a Magyar Színház színésznőjeként *A dadá*-ban még játszott is –, így nem kizárt, hogy innen is inspirációt kapott az erotikus témájú kötet megírásához. Annyit mindenesetre leszögezhetünk: Harmos Ilona már a házasságát megelőzően is jelentkezett íróként – tehát a „szárnypróbálgató írőfeleség” szerepkörét tévesen osztotta rá az irodalomtörténet –, valamint a hazai erotikus női irodalom egyik előfutárát tisztelhetjük benne, még akkor is, ha nem magas irodalmi műről van szó.

1913. május 8-án került sor végül Kosztolányi Dezső és Harmos Ilona házasságára. Az anyakönyvi bejegyzés alapján dr. Hamvasy István anyakönyvvezető helyettes eskette őket, tanúik pedig Purjesz Lajos és Sztudinka Miklós Jenő voltak. Polgári házasságkötés volt, nem utolsó sorban azért, mert Harmos Ilona ekkor még nem keresztelkedett ki. A dokumentumon izraelita vallásúként van föltüntetve, ám egy későbbi bejegyzésből az is kiderül, hogy két évre rá áttért férje hitére, azaz a római katolikus lett.³¹⁷ Mindebben a családnak is nagy szerepe volt, ugyanis a Kosztolányi-szülők meglehetősen ijedelemmel fogadták a hírt, miszerint menyük zsidó származású lenne. E ponton visszautalhatunk a Lánya-családdal kapcsolatos (a szabadkai pletykák alapján is föltételezhető) viselkedésükre, mely szintén zsidóellenességet árult el. Kosztolányi sürgönyben értesítette szüleit az esküvőről, utólag, tehát az ő tudomásuk nélkül nősült meg végül. Előtte azonban föltehetően beszélhetett már nekik szándékáról, ám – amint édesanyja leveléből kiderül – a család nem örült a tervnek: „nagyon meglepett a tegnapi sürgönyöd, noha már sej-

tettem de még most nem, hogy megbeszélésünk után ijen hamar határozol, csak az a kár, hogy apának nem szoltál előbb róla semmit.”³¹⁸ Érdemes még az esküvői tanúk személyéről is szólnunk. Mindketten Kosztolányi akkori egyik munkahelyének, a szabadkőműves *Világ* című napilapnak munkatársai voltak: Purjesz főszerkesztő volt, Miklós Jenő pedig szerkesztő.

Nem a nősilés ellen volt a Kosztolányi-szilőknek kifogása, hanem a feleség vallási hovatarozása zavarta őket. Mindez az anya és az apa leveléből egyaránt világossá válik. Érdemes mindkettejük szavait idézni. Brenner Eulália még a nagymama riadalmát is megosztja fiával: „Ilon át térjen a mi hitünkre, és ha ide jön hozzánk hosszab időre, hogy akkor együt menjünk a mi templomunkba csak ez szegény édesapád ohaja és az enyém is; és főleg a nagymamáé kinek ma meg mondtam és szegény zokokva fogadta a hirt rólad, és kérve kér arra, hogy Ilon át térjen.”³¹⁹ Az édesapa, id. Kosztolányi Árpád pedig arra is kitér, hogy a polgári esküvőn túl, a család hagyományainak megfelelően, egyházira is szükség van: „örömmel olvastuk tegnap (csütörtökön) délután érkezett táviratodból, hogy Ilonnal egybekeltél. Persze ez idő szerint még csak polgárilag. Helyesen tetted, mert ez az előzmények után kötelességed volt; az a rendezetlen viszony, melyben eddig éltek, nem felelt meg a társadalom és a családi élet követelményeinek. Nekünk azonban még két kívánságunk van. Az egyik az, hogy házasságotokat *egyházilag* is áldassátok meg s e végből feleséged térjen át a mi hitünkre. Ha igazán szeret, ezt meg fogja tenni s ez által nekünk nagy lelki megnyugvást fog szerezni. Én is, édes anyád is még a régi korban élünk, s valamint a mi boldog házasságunkat az egyház áldotta meg, kívánjuk, hogy a tiétek is necsak törvényes, hanem vallási tekintetben is kifogástalan legyen. [...] A másik dolog, mit kötelességedd szeretnék tenni, az hogy gondoskodjál hitvestársad jövőjéről a hírlapírók nyugdíjintézetébe való *haladéktalan* belépés által [...]. A máról holnapra való élés a legvakmerőbb szerencsejáték, komiszabb még a bakkaránál is, melynek karmaiból, hála Istennek, megszabadultál. Légy hát okos és ne sajnáld azt az anyagi áldozatot, mit minden *családalapítónak* meg kell hozni a jövő nyugalma érdekében.”³²⁰ A szülői levelekből egy konzervatív, tisztos polgári értékrend rajzolódik ki, mely nehezen tolerálta a bohém életvitelt. Korábban szó esett már róla, hogy az édesapa az utcai nőkkel való kapcsolattartást is helytelenítette, valamint – az idézett levél utal rá – Kosztolányit kártyaszennyvedélye miatt is megróttá. Később az esetleges kokainfüggőségtől is féltik majd, azaz lényegében minden, a polgári életmód számára züllöttnek minősülő kihágástól.³²¹ Ilyen „kihágásnak” minősült a szemükben – és egyúttal az akkori polgári társadalom szemében is – az a tény, hogy a fiatalok már a házasság előtt összeköltöztek. A Fehérvári út 15/a számú házban – ami a Szent Imre Kollégium bérháza volt – helyet kapó lakást Kosztolányi egymaga lakta, ám az akkor még csak „barátnő” státuszban lévő Harnos Ilona egyre többet tartózkodott nála. A házmestereknek és a takarítóknak szemet szúr a „törvénytelen” viszony, sőt még Kosztolányi kereszta, Hofbauer István altábornagy is távozásra akarta bírni a fiatal nőt.³²² A sajátos összeköltözés előtt Kosztolányi Sztrókayval, a „csillagásszal” lakott, József körút 14. szám alatti albérletükben, majd az Újpesti rakpart 6/b alatt bérelt éves lakást magának. Szülei nem pusztán saját értékrendjüket kívánták viszonltálni fiuk viselkedésében, hanem egyszerűen féltették őt a

nagyvárosi bohém életforma buktatóitól (drog, szerencsejáték, prostitúció). Ugyanakkor Hamos Ilona több szempontból is „gyanús” lehetett a szabadkai család számára: színésznőként és zsidó származású lányként. Egyfelől annak a bohém közegeknek a képviselője volt előttük, amely a fentebb említett veszélyekkel bírt, másfelől zsidóellenességüket is előhozta.

Utóbbira a megoldást a kikeresztelkedésben látták, amire jó indok volt az egyházi esküvő szorgalmazása. Hamos Ilona azonban nem Szabadkán keresztelkedett ki, és nem is az egybekelést követően, így aztán – legjobb tudomásunk szerint – nem is volt egyházi szertartásuk. A házassági anyakönyvön olvasható bejegyzés alapján Hamos a budapesti-tabáni római katolikus plébánián (hivatalos nevén: Budapest-Tabán Alexandriai Szent Katalin Plébánia), 1915. február 22-én katolizált, tehát már az első világháború idején, közel két hónappal fiuk, Kosztolányi Ádám születése (április 18.) előtt. Ezzel egyidőben *A Budai Izraelita Hitközség Értesítőjének Statisztika* rovatában is szerepelt, a vallásukat elhagyók névsorában, *Kitérések* cím alatt.³²³ A kereszttségben fölvevett neve Ilona Emília lett, a keresztelést végző pap Leimeter János plébános volt, a keresztszülő pedig Kosztolányi édesanya, azaz Brenner Eulália.³²⁴ Mivel a keresztlevélen tévesen a Brenner *Emília* név szerepel, így föltehetően Hamos keresztneve – helyesen – Ilona *Eulália* lehetett. Utóbbi adatok egyértelműen arra utalnak, hogy – ha nem is azonnal, de – a férj szüleinek akaratára érvényesült. Az időpontra magyarázatot adhat, hogy közeledett a gyermek születése, a Kosztolányi-család pedig római katolikus unokát kívánt. Abban, hogy Hamos Ilona elfogadta anyósa és apósa óhaját, közrejátszhatott az is, hogy családja nem volt vallásos. Nagyanyja még ugyan tartja a hagyományokat,³²⁵ azonban apja már kifejezetten a kikeresztelkedés híve: „Margit [Hamos nővére] vőlegénye keresztény.

– Mi van abban? – csodálkozik mama. – Manapság? Az én uram azt mondja, legszívesebben valamennyi gyereket kikereszteltetné, hogy jobb soruk legyen, és kevesebbet szenvedjenek majd az életben.”³²⁶ Ugyanakkor a hétköznapiakban megőriztek néhány rituálét: „zsidó temetés, esküvő, tükörletakarás halálesetkor, tányértörés eljegyzéskor.”³²⁷ Hamos identitása is vegyes volt: iskoláskorával kapcsolatban például leírja, hogy sem keresztény, sem zsidó lányokkal nem akart barátkozni. Ugyanakkor bántja, hogy a tanárok „a nem zsidó lányokat” favorizálják, még akkor is, ha azok nem túl tehetségesek.³²⁸ Elmondja, hogy szokott keresztet vetni, gyakran fordul Szűz Máriához, és a magyar és a héber imádságban is bízik, mint az élet félelmeitől való megmentő erőben.³²⁹ Annak dacára, hogy nem jött vallásos családból, izraelitaként volt nyilvánartva. 1913-ban azonban, amikor férjhez ment Kosztolányi Dezsőhöz, már a felekezeti különbség nem okozott problémát, így a szülők kérése nem az akkor érvényben lévő törvényekhez való alkalmazkodás volt: „az 1895: XLII. Törvény elfogadásáig zsidó ember kereszténnyel gyakorlatilag nem is köthetett házasságot (kivétel, ha kikeresztelkedett, ami alól a többi nem katolikus sem vonhatta ki magát egyes házasság esetében). [...] A zsidó vallás egyenjogúsításával ledől a korábban áthághatatlan korlát a házasság kiválasztása terén. [...] Nincs más felekezet, melynek tagjai előtt merészebb perspektívát nyitott az 1890-es évtized két nagy egyházpolitikai intézkedése.”³³⁰

Ám Kosztolányi Dezsőné azt is leírja könyvében, hogy keserű szájjal jött el az anyakönyvvezetőtől: „Arra gondolok, hogy nemcsak szerelemből, de kicsit szána-

lomból is vett feleségül. [...] Meg is mondom ezt neki. Nevet rajtam. – A férfi soha- se nőül önként, – feleli – mindig a nőnek kell akarnia a házasságot. A házasság bizony már csak a szerelem polgári lebonyolítása, szükséges rossz. [...] Nálunk – mondogatja – az irodalomban is, ha a nő a férfié lesz, megszűnik a becsülete, az érdekessége. Vége a regénynek, vagy a színdarabnak.”³³¹ Kosztolányi eme „min- den mindegy” felfogását támasztja alá az a verzió is, amit Radákovich Mária – élete végi nagy szerelme – mesélt az őt interjúváltató Vargha Balázsnak: „És én nem kérdeztem semmit, ő csak... ő magától mondta. Azt kérdeztem, hogy mondta, hogy nem szerette-e. [Vargha Balázs:] Hogy? [Radákovich Mária:] Azt, hogy nem szerette a feleségét tulajdonképpen soha. Ezt nem illik mondani. És... no hát ak- kor miért vetted el feleségül. Azt mondja, azért, hogy könnyebben megszabaduljak tőle. És én akkor ezt természetesnek tartottam, hogy ezt mondta. És akkor azt mondta, hogy olvassad el *Az esernyő* című novellámat, abban benne van az egész. És... mondom, nem is tudom...”³³² Ha megnézzük magát a hivatkozott novellát, az alábbiakat találjuk benne: „Janka egyszer nálam felejtette az esernyőjét. [...] Mihelyt elváltam tőle, elfelejtettem, és ennek nagyon örültem. Ki emlékszik a bor ízére, a pezsgő zamatára és gyöngyére, melyet a tegnapi ebéden ivott? Nekem egyedül kell maradnom. [...] Vajon csakugyan egyedül vagyok-e? Itt van velem az esernyő. [...] Szeretem ezt a nőt? Már hogyné szeretném, az árgyélusát. Utálatosan szeretem. El fogom venni, mert ezeket a szegény Üllői úti lányokat, ezeket a szöske masamódokat és nyomdászlányokat nem lehet bohémul szeretni, egyszer- re követelik tőlünk, amit a szeretőjüktől és a férjüktől követelnek. Inkább a mun- kafelosztás. Legyen más a szeretője, én – csikorgó foggal, bús undorral – a férje leszek.”³³³ Némileg ellentmond Radákovich Mária beszámolójának, hogy a novellát első ízben *A Hét* hasábjain közölte Kosztolányi, 1912. szeptember 22-én, tehát több mint fél évvel az esküvő előtt.³³⁴ Való igaz, hogy akkor már ismerték egymást Harmos Ilonával, ám – a levelezésük alapján – ekkor még föl sem merült Kosz- toolányiban a házasság ötlete. Szabadságának védelmét azonban hangsúlyozza: „*Én szabadságot akarok, halálig, dolgos, korlátlan szabadságot, az nekem több, mint a boldogság.* Ha maga nem tud lemondani, nem tud beletörődni ebbe, akkor még sokat fog szenvedni, és még többet duzzogni.”³³⁵ Ugyanakkor Harmos Ilona Kosztolányiról írt életrajzi könyvében lényegében *Az esernyő* történetét adja visz- sza, amikor az összeköltözésről beszél, illetve a „tarthatatlan állapot” felszámolásá- ról: „A helyzet fonáksága egyre jobban megmutatkozik. A természetes adódó surlódásokkal együtt ez több, mint amennyit akár ő, akár én, sokáig tudnánk vál- lalni. [...] Változtatni kell rajta. El kell válnunk egymástól. [...] Megint búcsúzó- m. Könnyeim csorognak. Dide magához húz és csöndesen ezt mondja: – Szerezze meg a szükséges írásokat. Diszpenzációval néhány napon belül megesküdhel- tünk.”³³⁶ Lengyel Menyhért emlékei ugyancsak a „minden mindegy” hozzáállás teó- riáját támasztják alá. Amikor Harmosról, mint az őt szexuálisan fölavitató nőről beszél, Kosztolányit, a későbbi férjet is említi. Kérdésére, miszerint hogyan jutottak el a házasságig, Kosztolányi a következőt válaszolta: „Hirtelen viszony támadt köz- tünk [...], s ott álltunk emeleti kis lakásomban az ablak előtt. Vagy kidobom az ablakon, vagy elveszem [...], hát elvettem.”³³⁷

Hozzá kell még tennünk, hogy Kosztolányi nem volt egészen hű Harmos Ilo-nához az együttjárás időszakában sem. Egyfelől visszautalhatunk arra, hogy a férfi épp ekkoriban próbálja újra fölvenni a kapcsolatot Lányi Heddával – amiről Harmos szól életrajzában³³⁸ –, másfelől egy orvostanhallgató is megtetszik neki, aki később öngyilkos lett.³³⁹ Sőt, egyik levelében egy kokottal való (csak félig sikerült) kalandjáról is beszámol, még hozzá éppen Harmosnak írja: „Három nappal ezelőtt, hogy szenvedésem csillapuljon, meg akartalak csalni egy *kokottal*, s képzeld el, hozzá se tudtam *érni*, undorral fizettem. Nem sikerült.”³⁴⁰ Már nős volt, amikor még mindig utolérték a könnyű szerelmek: nemcsak járta továbbra is a bordélyokat, de pár féltékeny nő is fölbukkant a múltjából. Ha hihetünk egy korabeli, inkább pletykálkodó újságcikknek, az alábbiakkal egészíthetjük ki Kosztolányi nőügyeiről való tudnivalóinkat: „Hosszu szerelme volt egy uri kisasszonnyal, sőt két-tővel, akik közül az egyik idén karácsonyra a már nős költőnek százféle méreggel teli kis dobozt küldött anonym.”³⁴¹ Föltehetően nem Lányi Heddáról van szó, levelei alapján ő a maga részéről korrekt módon lezárta a kapcsolatot, hanem egy ismeretlen nőszemélyről.

A házasság indokára vonatkozó megállapításokat – pro és kontra – tehát kételkedve kell fogadnunk. Nemcsak Harmos Ilona visszaemlékezései tanúsítják azt, hogy későbbi férje nem volt egészen közömbös iránta, hanem magának Kosztolányinak a levelei is. Ugyanakkor való igaz, hogy ez a szerelem nem volt annyira önfeledt és tisztán lángoló, mint a Fecskelány iránti érzelem.³⁴² Azt pedig, hogy Harmos férjhez akart volna menni – tehát lényegében ő „erőltette” volna ezt a házasságot –, megint nem tudjuk bizonyítani. Egyik levelében a következőt írja ezzel kapcsolatban: „Miért bánsz így velem Nem akarok én hozzád feleségül menni – nem is mennék, csak nem képezed hogy viselném egész életemen keresztül azt a vádat hogy megakasztottam a karrieredet.”³⁴³ Ám a kijelentést Harmos önéletrajzi memoárjával együtt érdemes tanulmányoznunk. Utóbbiból ugyanis kiderül, hogy a családban a lányok arra lettek „kondicionálva”, hogy minél hamarabb férjhez menjenek: „Ha nem tudnak valakit férjhez adni, az olyan, mint valami nagy betegség vagy bűn, amiért börtönbe csukják az embert. Már mindenki férjhez ment a családban, aki csak nagy volt.”³⁴⁴ Konkrétan Harmosról pedig – legalábbis a visszaemlékezés szerint – az alábbiakat nyilatkozta édesanyja: „Egyedül volt a színházban. Borzasztó, borzasztó. Ez a lány nem tudja, mit csinál. Ekkora nagylány. Mihez fogok én ezzel kezdeni? Most ő lesz a legnagyobb, nemsokára férjhez kell mennie, hogy fogom tudni ezt férjhez adni?”³⁴⁵

A polgári ceremóniát követően valóban nem az esküvőkre jellemző forgatókönyv szerint zajlottak az események: az ifjú férj ugyanis színházba sietett, újdonsült arája pedig a folyosón várta meg az előadás befejeztét. Kosztolányi Dezsőné az alábbiakat írja különös nászéjszakájukról: „Esküvőnk estéjén *Maeterlinck Kék madár* című darabjának bemutatóját tartják a Magyar Színházban. Nincs jegyem. Tele ház van, különben sem adunk pénzt színházjegyre. Éjfél utánig ülök a színház előcsarnokában, várom a férjemet. Utána a szerkesztőségbe megyünk, neki beszámolókat kell írnia a darabról. Éjszaka két óra után baktatunk haza egylovas kocsin a Fehérvári-úti lakásba.”³⁴⁶ Kosztolányinak a Maeterlinck-darabról írt kritikáját május 11-én közli le *A Hét*,³⁴⁷ ám már korábban is foglalkozott a darabbal.³⁴⁸ Ahogy ő is

csak a polgári szertartást követően értesítette szüleit, úgy Harmos szintén csak másnap tudatta anyjával a hírt, akinek reakciója mindössze ennyi volt (legalábbis a visszaemlékezés szerint): „– Ti se fogtok sokáig együtt maradni.”³⁴⁹

Az esküvő után nászútra is elment az ifjú pár: Velencén keresztül Párizsba utaztak, majd onnan visszajövet ismét útba ejtették a „lagúnák királynőjét”. A mézesheetek pontos idejét a levelezés alapján rekonstruálhatjuk. 1913 májusában a következőket írja Kosztolányi kiadójának, Tevan Andornak: „Elsején – egy hónapra – Párisba megyek.”³⁵⁰ A június hónapot töltötték tehát a francia fővárosban, és júliusban már meg is jelennek kisebb tárcái – útirajzai – a *Világ* hasábjain. Anyagilag megtehetők, legalábbis Kosztolányi már egy ideje több külföldi utat is megengedhetett magának nyaranta, hírlapírói fizetéséből és egyéb befolyó honoráriumaiából. Azonkívül mindketten szabadjegyet is kapnak, vonattal utaznak, a Paris-Lyon-Mediterranée vonalon. Kosztolányi Dezsőné csak a párizsi emlékeket idézi föl férjéről írt életrajzában, melyből kiderül, hogy a Rue de Tournon-on vettek ki szállodai szobát.³⁵¹ Kosztolányi meglehetősen morbid helyszínekre kalauzolja újdonsült feleségét. Elsőként a morgue-ba, azaz a párizsi hullaházba mennek – még a rendőrségi engedélyt is megszerzik hozzá –, ahol Szajnába fulladt emberek holttesteit nézik. Mint említettem, Kosztolányi hazatértüket követően – 1913 júliusában – több cikket is közöl a *Világ*ban párizsi útjukról.³⁵² A szövegeket – lényegében útirajzokat – később *Tinta* című kötetébe is beválogatja. A morgue-nak szentelt írásban például a következőket találjuk: „Annnyit olvastunk róla. A halál e bús palotáját mindnyájan megnövesztettük a fantáziánkkal. Most kicsinek és igénytelennek találjuk. [...] Egymás mellett voltak a halottak, mint a kereskedések kirakatában a megkoppasztott csirkék. Ide zarándokoltak a halál smokkjai, a csalódott világfiak és a dekadens költők. *Baudelaire*, *Barbey d'Aurevilly*, *Verlaine* háza ez. [...] Megnézem a bonctermet is. Egy kis szoba, melynek bádogpadjain még véresen, mosatlanul fekszenek a kések. A másik szobában állanak a gyalulatlan, szálkás koporsók, egymás tetején, valami harminc koporsó, mert a padlón nem férnek el. Ugy érzem, hogy a halál közönyös. [...] a hullákban nem is látok embereket, hanem gyári árukat, furcsa bábokat, viasz-figurákat...”³⁵³

Ám nem hanyagolják el a már elföldelt holttesteket sem, hiszen temetőbe is ellátogatnak: Alfred de Musset, Leconte de Lisle, Catulle Mendés, Heine, Baudelaire és Maupassant sírjaihoz zarándokolnak. Mendés, Baudelaire és Maupassant – utóbbi kettőtől Kosztolányi nem egy művet fordított már addigra – például a Montparnasse-i temetőben nyugszik, míg Heine a híres Père-Lachaise-ben kapott örök nyughelyet. A sírhelyek közül Baudelaire-ét emeli ki párizsi útirajzaiban, és ezen apropóból rövid portrét is rajzol a francia mesterről. A „romlás ripacsáról” írván kiemeli, hogy démonisága mögött tisztaság lapult és nagyság: „[r]obbanóanyagok szunnyadtak benne s alázatosan és félenken járt velük, borzadtott egyéniségétől, a roszasága és a jósága túlságától”³⁵⁴.

A holtak birodalmában való barangoláson túl a fiatal pár megnézi a Guimet és Cluny múzeumokat, valamint a kor egyik, morbiditásáról híres (hírhedt) szórakozóhelyét, a Cabaret du Néant-t is. Korábban már szoltam róla, hogy Kosztolányi költészetében megjelenik a szecessziós-dekadens halálerotika is. A Cabaret du Néant kifejezetten olyan mulatóhely volt, mely ezt a kordivatot szolgálta ki. A

Montmartre központjában, a place Pigalle-on működő, „a Semmiről elnevezett mulató” 1892-ben nyílt meg azok számára, akik szívesen szórakoztak csontvázak társaságában vagy éppen szellemidézés közben; s akik hittek abban, hogy a mulandóság és a halál megidézése az erotika nélkülözhetetlen része. Az előadásra jegyet váltók a halál hatásosan megkomponált és iróniával fűszerezett rituáléját követhették végig. A vendégek egy csontokkal és koponyákkal díszített terembe léptek be, ahonnan gyászhuszárok kíséretében jutottak el a mérgek termébe. Itt koporsó formájú asztalokon sört kínáltak nekik, mellyel a halálos mérgek különböző formáit (tüdőbeteg köpetét, különféle férgeket stb.) vehették magukhoz. A következő teremben, ahova egy hosszú, sötét folyosón át jutottak, hangos orgonaszó fogadta őket. Ekkor egy önként jelentkező vendég beállt a függőlegesen elhelyezett koporsóba, és – a fények játékának köszönhetően – a többiek végignézhették, amint húsa szétfoszlik és teste csontvázvá változik. A következő teremben azonban már szomorú és vidám szellemek játszottak rövid jeleneteket, illetve más pajzán játékokkal szórakoztatták a vendégeket. Az utolsó felvonás a szerelemé volt: az előadás érintések, csókok és ölelések felszabadult játékával zárult, melynek a vendégek is aktív részesei voltak. A bizzar kalandon kívül az ifjú házások a Quartier Latin mulatóhelyeire is ellátogattak, ahol az egyik orfeumi estről meg kell állapítania Kosztolányinak: Párizs naiv, és nem olyan vitriolos, mint Budapest; nálunk nem léphetnének föl olyan együgyű kabaréművészek, mint a francia fővárosban.³⁵⁵ S ahogyan Kosztolányi Dezsőné föleleveníti férje ekkori, a „halálkutatással” párhuzamosan futó s az élet élvezetéről tanúskodó Párizs-élményét: „nem tud betelni a párizsi éjszaka fesztelen, latin vídámságával se, a pékboltok hajnali, *friss vajaskiflijével*, a croissant-tal, a cukrászdák *baba au rhum*-jével, *gyümölcsös hajócskával*.”³⁵⁶

Végezetül érdemes kitérnünk arra, hogy Kosztolányi ezúttal is akart volna találkozni Rainer Maria Rilkével, ám most sem sikerült személyesen beszélniük. Tervét Tevan Andornak írt leveléből rekonstruálhatjuk, melynek sorai *A szegény kisgyermek panasza* negyedik kiadására vonatkoznak: „Rainer Maria Rilke, akit most felkeresek Párizsban, és aki ismerősöm, előszót ír hozzá.”³⁵⁷ Ezúttal azonban nem Mme Frou Frou vonta el a figyelmét – mint első párizsi útja alkalmával –, nem is a már Kosztolányi Dezsőnéként vele utazó Harmos Ilona, hanem egyszerűen nem tudott várni még néhány napot, amíg az osztrák költő a francia fővárosba megérkezik. Kosztolányi Dezsőné állítása szerint Rilke sajnálkozó levelet is írt férjének.³⁵⁸ Mivel a levelet nem ismerjük, illetve maga Kosztolányi csak egyetlen levélváltást említ Rilkével kapcsolatban, így föltételezhetően a korábban már hivatkozott, 1909-es levélről van szó.³⁵⁹ Utoljára 1916-ban kísérelte meg az osztrák költővel való találkozást, ám a sors ekkor is közbeszólt. A levelezéskötet kérdőjelesen Franyó Zoltánt nevezi meg azon levél címzettjeként, melyben Kosztolányi a következőket írja: „Rilkéről való híred azonban új kedvet ébresztett bennem. Kérlek, azonnal add át neki hódolattal és szeretettel teljes üdvözlésem, és közöld vele, hogy május végén okvetlenül Bécsbe utazom, csak azért, hogy őt meglátogathassam. Írj, ott marad-e addig?”³⁶⁰ A szövegösszefüggésből kiderül, hogy Franyó épp Bécsben tartózkodott, valamint Rilke is az osztrák fővárosban időzhetett. Nem rendelkezünk azonban forrással arról, hogy Kosztolányinak végre sikerült volna pályatársát személyesen is üdvözölnie.

Több mint tíz évvel esküvőjét követően, 1926-ban, Kosztolányi így vélekedett a házasság intézményéről: „Házastárs az a férfi és nő, ki egy fedél alatt él, vagy azért, mert nagyon szereti egymást, vagy pedig azért, mert egykor nagyon szerette egymást s most egy életen át hódol feledhetetlen emlékének. [...] A házasság nem »elavult« intézmény. Elavult lehet egy »modern« vers, melyet tíz évvel ezelőtt írtak, egy százesztendőös törvény, vagy egy ezeresztendőös fölfedezés, de olyasmi, ami a föld teremtése óta mindig és mindenütt szükségszerűen megvolt, nem lehet elavult, mert benne gyökerezik az emberi természetben. Mióta a világ áll, támadják, de eddig nem találtak helyette jobbat. Derék csinálmány lehet, mely ennyi kritikát kiállt. Ne feledjük, hogy Ádám az első férj s Éva az első feleség. [...] Elismérem, hogy nem ésszerű, mert egészen életszerű. Olyan ésszerűtlen, mint maga az élet. Ész okokkal bírálgatni tehát, azon a címen, mert nem simul X. Y. úr, vagy úr-hölgy testéhez, a legnagyobb esztelenség. Az Apa, Anya, Gyermek titkos háromságát foglalja magában, azt a misztériumot, mely az emberiség létezése óta legmélyebben hatott lelki fejlődésünkre s megteremtője volt minden vallásnak és művészetnek. Külső formájában talán változhat az idők során, de ezeket az ősi szálatkat nem tépheti el senki.”³⁶¹ Szavaiból kiderül: nem bánta meg végül, hogy nőslésre adta fejét, amit az is bizonyít, hogy újabb tíz esztendő elteltével ismét nyilatkozott a „jó házasság” titkáról, a megértés és az elfogadás szükségességét hangsúlyozva.³⁶²

(folytatjuk)

JEGYZETEK

277. Gépirat1953.

278. Kosztolányiné, 189.

279. KD levele Hamos Ilonának, [Budapest, 1911. máj. ?], in *KDL-Réz*, 217.

280. Hamos Ilona levele KD-nek, Zalaegerszeg, 1911. jún. 12., MTAKK Ms4624/5.

281. KD levele Hamos Ilonának, [Budapest, 1911. jún. ?], in *KDL-Réz*, 218–219.

282. Hamos Ilona levele KD-nek, [Hévíz], 1911. júl. 24., MTAKK Ms4624/7.

283. Hamos Ilona levele KD-nek, [hely és dátum nélkül], MTAKK Ms4624/31.

284. Kosztolányiné, 263–264.

285. Lengyel, 2010, i. m., 8. Hasonló következtetésre jut Menyhért Anna is: „[A kislónka játék] nyilvánvalóan szexuális életük része volt [...]. A házaspár reggelenként az ágyban játszotta ezt a játékot, Kosztolányi rendezőként megadta a témát, kijelölte felesége szerepkörét, ő pedig eljátszotta az aznapi kislány szerepet.” – Menyhért Anna: Női irodalmi hagyomány. Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czöbel Minka, Kosztolányiné Hamos Ilona, Lesznai Anna, Budapest: Napvilág, 173.

286. Kosztolányiné, 191.

287. KD levele Halasi Andornak, Budapest, 1911. aug. 28., in *KDL-Réz*, 224.

288. KD levele Hamos Ilonának, [Budapest, 1911. szept.] és [Budapest, 1911. okt. 5. után], in *KDL-Réz*, 224, 225.

289. Kosztolányiné, 193.

290. „[M]indenki azzal jött hozzám, hogy mennyire hasonlítok hozzád [...], édes apád hajadonfőt[ti] az iskolával. Akár hiszed akár nem amikor arra mentem pedik föl se vettem a szememet, az összes tanároktól – hallottam – kérdezte, hogy nem tudják-e, hogy ki vagyok – Ugylátszik a te életed körülcsóolt engem úgy, hogy sohasem fog lekopni rólam és mindenki megérez rajtam valamit belőled” – Hamos Ilona levele KD-nek, [Szabadka, dátum nélkül], MTAKK, Ms 4624/43.

291. Kosztolányiné, 194–195.

292. Hamos Ilona levele KD-nek, Zalaegerszeg, 1911. máj. 27., MTAKK, Ms 4624/1.

293. Hamos Ilona levele KD-nek, [hely és dátum nélkül], MTAKK, Ms 4624/35.

294. Vö. [Szerző nélkül]: Vidék. Hódmezővásárhely, *Színházi Hét*, 1910. dec. 18., 15. És: [Szerző nélkül]: Vidék. Szolnok, *Színházi Hét*, 1910. dec. 25., 19.
295. [Szerző nélkül]: Vidék. Makó, *Színházi Hét*, 1911. jan. 8–15., 14.
296. Vö. Magyar művészeti almanach. Az 1912. évre és színészeti lexikon, XII. évf., szerk. és kiad. dr. Incze Henrik, Budapest, 1912, 166.
297. „[F]élek a szenvedéstől, el akarok menni Budapestről. A székesfehérvári társulathoz szerződöm.” – Kosztolányiné, 188.
298. [Szerző nélkül]: Vidék. Székesfehérvár, *Színházi Hét*, 1911. febr. 19–26., 13.
299. Kosztolányi Dezsőné önéletrajza, gépirat, [é. n.]. MTAKK, Ms 4634/2.
300. Strindberg, August: Pajtások. Komédia, ford. Hamos Ilona, Budapest: Athenaeum, [1911]; Schnitzler, Arthur: Eleven órák, ford. Hamos Ilona, Budapest: Athenaeum, 1911.
301. Kosztolányiné, 195.
302. Kosztolányi Dezső (szerk.): Modern költők III. Külföldi antológia a költők arcképével. Angolok, olaszok, spanyolok stb., Budapest: Révai, [1921].
303. Strindberg, August: Julia kisasszony, ford. Bálint Lajos, Budapest: Athenaeum, [1912].
304. Strindberg-darabokról: Kosztolányi [Dezső]: Fekete lobogók, *A Hét*, 1907. dec. 15., 839–840; Lehotai. [=Kosztolányi Dezső]: A cseléd fia, *A Hét*, 1909. ápr. 4., 235; valamint a korábban már említett *Júlia kisasszony* (*A Hét*, 1910. febr. 13.) és *Hattyúvér* (*A Hét*, 1912. máj. 5.) kritikák.
- Schnitzler-darabokról: I – i. [=Kosztolányi Dezső]: Thália, *A Hét*, 1908. dec. 6., 778. [a *Hagyaték* című mű előadásáról]; K[osztolányi]. D[ezső]: A zöld kakadu, *A Hét*, 1909. ápr. 4., 233. És: Vampa. [=Kosztolányi Dezső]: Színházak. I. A zöld kakadu, *Élet*, 1909. ápr. 11., 494–496; K[osztolányi]. D[ezső]: Anatol. A Magyar Színház bemutatója, *A Hét*, 1911. márc. 5., 158–159; Az élet szava. A Magyar Színház bemutatója, *A Hét*, 1911. okt. 8., 662.
305. Kosztolányi Dezső: Strindberg, *Népszava*, 1908. ápr. 5., 2–4; Strindberg, a költő, *Színházi Élet*, 1921. ápr. 3–9., 1–2; Strindberg, *Színházi Élet*, 1925. dec. 6–12., 30–31.
306. Első megjelenése: Strindberg, August: Csöndes idill szombat estén, ford. Kosztolányi Dezső, *Élet*, 1913. okt. 19., 1344.
307. 1924 októberében egy német nyelvű előadásról írt, 1927-es rövid beszámolójában pedig csak Orska Mária szereplését és a darab „elavultságát” emelte ki: Costo. [=Kosztolányi Dezső]: Pajtások. Német vendégjáték a Renaissance Színházban, *Pesti Hírlap*, 1924. okt. 7., 11; Pajtások. Orska vendégjátéka, *Pesti Hírlap*, 1927. jún. 1., 12.
308. Balassa József író-hírlapíró fordításában elsőként 1911 októberében, Szegeden mutatták be a darabot. Az adat forrása: Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája, I. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 1929–1931, 96.
- A Feld Irén-féle társulat csak 1912 februárjában tűzte műsorára a *Pajtásokat*. Vö. Gajdó, 1989, i. m., 102.
309. Lásd még: Gajdó Tamás: Az Új Színpad művésze. Bárdos Artúr pályaképe, 1900–1938, Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó, 2002, 200.
310. A sorozat további tagjai: Egy kiugrott szerzetes: Fekete misék. Papok és apácák bűnei, Budapest: Kereskedelmi Reklámvállalat, [1908]; Báró Splényné Freystädtler Flóra: Életem, szerelmeim, szenvedéseim, [1908]; Nagy Irma: Sötét bűnök. Egy úri leány vallomásai, 1908. Utóbbi kötet szerzője alnéven jelentkezett, valójában Nagy Imre újságíróról van szó. Vö. Kövér György: Bujálkodástól a nymphomaniáig: Freystädtler Flóra története, *Holmi*, 2001/júl., 939.
311. Kádár Judit: Három írófeleség pszichobiográfiája. Borgos Anna: *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Noran, Budapest, 2007, 411 lap, *Literatura*, 2008/1, 146.
312. Wilde, Oscar: Dorian Gray arcképe, ford. Kosztolányi Dezső, [Budapest]: Genius, [1922].
313. A szövegben szerepel még Margit is, akit Hamos szintén egyik testvéréről mintázhatott; valamint Ilonka, kinek jellemzése a saját magáról írt memoárok hangját idézi: „Ilonka a csoport ördöge, aki rosszabb, mint szép. [...] Szemének perzselő csillaga szinte szúr, mint egy tű.” – Hamos Ilonka: Mme Chaglon üzletei. Egy divatszalon rejtelmek, Budapest: Kereskedelmi Reklámvállalat, 1909, 76–77. A kötet újbóli – utószóval ellátott – kiadása megjelenés előtt áll az *Irodalmi Jelen* jövőtáblából.
314. Hamos, 1909, i. m., 57.
315. Hoványi Béla: Erdős Renée. Irodalmi tanulmány, Miskolc: Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Rt., 1927, 17.

316. „Az egész családban híres lettem, hogy még csak öt éves vagyok és Zolát olvasom. Az unoka-testvéreim, Olga és Sári ezért mondják nekem, na kis taknyos, mit olvasol? A Nanát?” – Hamos-Burokban, 43.

317. A házassági anyakönyvi kivonat vonatkozó részének szövege: „284. / Budapest, 1913. május 8. / Kosztolányi Dezső István Izabella író r. kath szül. 1885. márc. 29. lak. Budapest I. Fehérvári út 15/a. / Kosztolányi Árpád Brenner Eulália / Hamos Ilona színésznő izr. szül. 1885. febr. 21. lak. Budapest I. Fehérvári út 15/a. / néhai Schlesinger Vilmos Schneller Matild / Purjesz Lajos Budapest VI. Eötvös u. 29. Sztudinka Miklós Jenő Budapest V. Visegrádi u. 23. / dr. Hamvasy István anyakönyvvezető helyettes mint polgári tisztviselő, az itt nevezett és előtte együttesen jelenlevő házasulókat, miután azok előtte a két tanu jelenlétében személyesen külön-külön kijelentették, hogy egymással házasságot kötnek, a törvény értelmében házastársaknak nyilvánította. [...] / A feleség a budapesti-tabáni római katolikus plébánia hivatala által, 1915. évi febr. 22-én 113. szám alatt kiállított bizonyítványa szerint a római katolikus vallás(ra) felekezetbe belépett. 1915. febr. 22. Kosztolányi Dezsőné Hamos Ilona sk. Vágó János sk.” – A dokumentumról készült fényképfelvételt a világhálón is közzétették. Mivel a közlők egyik előfordulásnál sem adnak bővebb felvilágosítást, így én is csak az alábbi hivatkozásokat tudom hozni: familysearch.org, illetve: <http://www.nyest.hu/hirek/kosztolanyi-dezso-istvan-izabella>; http://www.magyarsozso.com/hu/2053/kultura_irodalom/99864/Kosztolányi-Dezső-István-Izabella.htm stb.

318. Kosztolányi Árpádné levele KD-nek, Szabadka, 1913. máj. 9., in *A Kosztolányi család levelezéséből*, vál., előszó, jegyz. Dér Zoltán, Szabadka: Életjel, 1988, 11. [a továbbiakban: CsalLev]

319. Kosztolányi Árpádné levele KD-nek, Szabadka, 1913. máj. 9., in *CsalLev*, 10–11.

320. Id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1913. máj. 9., in *CsalLev*, 11–12.

321. „Nem tudjuk megérteni ma kapott leveledből azt, hogy miért kaptál te Hatvány bárótól karácsonyi ajándékul a hőmérő mellé oltó tűt? Mi a csodának volna ez neked? Csak nem lettél morfinista vagy kokainista? Nyugtass meg, kérlek, bennünket minél előbb e tekintetben is.” – id. Kosztolányi Árpád levele KD-nek, Szabadka, 1918. jan. 3., in *CsalLev*, 57.

322. Vö. Kosztolányiné, 196.

323. „Kitérések: Kosztolányi Dezsőné szül. Hamos Ilona, író neje, I., Fehérvári-ut 15. (róm. kath.)” – *A Budai Izraelita Hírközlés Értésítője*, 1915. jan.–febr., 20. Lásd még: Borgos, 2003, i. m., 12.

324. „A keresztlevelemben ez áll: A születés helye és éve: 1885. február 21. A keresztelezés éve: 1915. február 22. Neve: Ilona–Emília. Apja neve: Schlesinger Vilmos. Anyja neve: Schneller Matild. Kereszt-születők neve: Kosztolányi Árpádné sz. Brenner Emília. A keresztelező pap neve: Leitemer János plébános. A megjegyzések rovatban ez áll: Az áttért a Hamos nevet használja.” – Vö. Bogdán József: Bözsi, a dajka, <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/73/bogdan5.html> Az eredeti dokumentum megtekintésének engedélyeztetési eljárása a fejezet írásakor még folyamatban van (2015. ápr.), ám azóta magam is tanulmányoztam a Kereszteltek Anyakönyvét. Ezúton köszönöm Erdő Péter bíboros úr engedélyét és Hegyi Balázs plébános úr segítségét.

325. „[N]agymama vallásos. Nem nagyon vallásos, de vallásosabb mégis, mint az én mamám. Nagypapa nem vallásos. Kineveti nagymamát, mert péntek este gyertyát gyújt, s szombaton nem enged varrónőt jönni a házhoz.” – Hamos-Burokban, 87.

326. Hamos-Burokban, 90.

327. Borgos, 2007, i. m., 231. Hamos apját héberül temeti a pap, a tükröket ekkor takarják le. – Vö. Hamos-Burokban, 159.

328. Vö. Hamos-Burokban, 123–125.

329. Vö. Hamos-Burokban, 170–171.

330. Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón, Budapest: Városháza, 1995, 24–25.

331. Kosztolányiné, 199.

332. Vargha Balázs interjúja Radákovich Máriával, 1974. PIM Hangtára, K03010/3.

333. Kosztolányi Dezső: Az esernyő, in –: *Beteg lelkek. Elbeszélések*, Budapest. Athenaeum, [1912], 7–12.

334. Kosztolányi Dezső: Az esernyő, *A Hét*, 1912. szept. 22., 602–603. KD később több helyen is közölte a novellát: a *Képes Hét*-ben 1913 augusztusában, a *Budapesti Képes Vasárnap*-ban és a *Bácsalmási Járásban* 1914 áprilisában, a *Képes Újság*-ban 1916 decemberében, valamint a *Front* című lapban 1917 őszén. Az adatokat lásd: Forrásjegyzék 1–5. Ezenkívül a *Beteg lelkek*, illetve a *Páva* című kötet két kiadásában is közreadta.

335. KD levele Hamos Ilonának, [Szabadka, 1912. aug.], in *KDL-Réz*, 236.
336. Kosztolányiné, 196–197.
337. Lengyel, 1987, i. m., 476–477.
338. „Dide szüleinél tölti a szabadság-hónapját. Levelet ír a régi kislánynak. Ha újra lehetne kezdeni... Találkát kér tőle és azt, hogy senki se tudjon erről a találkozásról. A kislány azonban nem akar szülei tudta nélkül találkozni vele.” – Kosztolányiné, 195.
339. Vö. Kosztolányiné, 193–194.
340. KD levele Hamos Ilonának, [Budapest, 1911. jún.], in *KDL-Réz*, 220.
341. [Szerző nélkül]: Mai pesti költők. Kosztolányi Dezső, *Rendkívüli Újság*, 1918. [keltezés nélkül], 10.
342. Ezt maga Hamos is bevallja életrajzi könyvében: „Hozzám való kapcsolata, különösen eleinte, távolról sem hasonlít a szabadkai kislány iránti lángolásához.” – Kosztolányiné, 187.
343. Hamos Ilona levele KD-nek, [Hévíz], 1911. júl. 24., MTAKK Ms4624/7.
344. Hamos-Burokban, 128.
345. Hamos-Burokban, 153.
346. Kosztolányiné, 200.
347. P – n. [=Kosztolányi Dezső]: A kék madár. A Magyar Színház bemutatója, *A Hét*, 1913. máj. 11., 308–309.
348. Kosztolányi Dezső: A kék madár. Jegyzetek Maeterlinck új darabjáról, *Színházi Élet*, 1910. márc. 23., 67.
349. Kosztolányiné, 200.
350. KD levele Tevan Andornak, [Budapest, 1913. máj.], in *KDL-Réz*, 247.
351. Vö. Kosztolányiné, 200.
352. Kosztolányi Dezső: A morgue. Néhány párisi emlék, *Világ*, 1913. júl. 20., 15; Autrichien. Néhány párisi emlék, *Világ*, 1913. júl. 27., 17. Ezenkívül három párizsi tudósítást is találunk a lapban, ebben az időszakban. Föltehetően nem KD a szerzőjük, azonban nem is zárható ki, hiszen ő is éppen Párizsban tartózkodik ekkortájt. A cikkeknel a szerkesztők jelzik a párizsi keltezését, valamint hogy „saját tudósító”-juktól érkezett a híradás, aki ekkortájt Dénes Zsófia volt. Vö. [Szerző nélkül]: Les Jardins de l'Intelligence. Le Notre emléke, *Világ*, 1913. júl. 12., 9; A szerelem lobogója, 1913. júl. 25., 9; Irodalmi társasjáték. Sok az író, 1913. júl. 30., 11. Az utolsó két híradás idején azonban KD már Budapesten tartózkodott.
353. Kosztolányi Dezső: Páris. II. Morgue, in – -: *Tinta. Karcolatok*, Gyoma: Kner, 1916, 114–116. [a továbbiakban: Tinta]
354. Kosztolányi Dezső: Páris. III. Baudelaire sírja, in *Tinta*, 118.
355. Kosztolányi Dezső: Páris. I. A naiv város, in *Tinta*, 111–113.
356. Kosztolányiné, 200.
357. KD levele Tevan Andornak, [Budapest, 1913. máj.], in *KDL-Réz*, 248.
358. „Egy párizsi ismerőse Rainer Mária *Rilkével* előkészít egy találkozást, de ez a találkozás, Dide nagy bánatára, nem jött létre. Rilke csak néhány nap múlva érkezik Párizsba, neki pedig ekkor már nincs türelme tovább maradni. Rilke szeretetreméltó levélben sajnálkozik az elmaradt találkozáson.” – Kosztolányiné, 200–201.
359. Vö. Bíró-Balogh, 2006, i. m., 50.
360. KD levele Franyó Zoltánnak [?], Budapest, 1916. jún. 12. [?], in *KDL-Réz*, 374.
361. Kosztolányi Dezső: A házasság „válsága”. V., *Nyugat*, 1926. máj. 16., 866. És: Házasság, *Bács-megyei Napló*, 1926. máj. 20., 7.
362. „A jó házasság legelső követelményének tartom, hogy a szerelem egy része türelemmé szelidüljön – mondja. – Ahol ez megvan, ott a mindig messze jövőben lebegő és az embernek mindig túl nagy, túl ködös »holtomiglan« közelebb jön. Ez az a megértés, amely nem enged cigarettára gyújtani, vagy nem enged ablakot nyitni, ha a másiknak – fáj a feje. A házasság jósága és tartóssága ugyanis sokkal kevésbé függ a nagy, mint a kis dolgoktól. A nagy dolgokkal vagy megbirkózunk, vagy megalakusunk, míg a kis dolgok állandóan pokollá tehetik életünket. Hogy nagyfokú okosság, intelligencia, jóság is kell a megértés állandó fenntartásához, az természetes, szerintem azonban ezek mindenhez kellenek.” – [Szerző nélkül]: A boldog házasság iskolája, *Színházi Élet*, 1934. dec. 23–29., 110.